

В. Є. Ткачук,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри суспільних дисциплін
Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту
імені Тараса Шевченка

УДК 343.24

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ПОРЯДКУ ВІДБУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ МАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ

*Розглянуто специфіку соціально-правової природи порядку
відбування кримінальних покарань майнового характеру.*

Ключові слова: покарання, не пов'язані з позбавленням волі; штраф, конфіскація майна, виправні роботи, режим відбування покарань.

Загальновідомо, що ефективна боротьба зі злочинністю є постійною та незмінною проблемою суспільства. Проте щодо місця кримінальних покарань у її вирішенні постійно велася дискусія. Перевага тим чи іншим покаранням віддавалася залежно від культури та етапів розвитку суспільства.

Практичні реалії сьогодення та сучасна наукова думка спростовують подальшу перспективу застосування покарань, пов'язаних з позбавленням волі, та підтверджують ефективність застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, на доцільності застосування яких наголошується у працях М. І. Бажанова, О. В. Беци, І. Г. Богатирьова, І. А. Вертилицької, Х. І. Гаджієва, В. М. Дрьоміна, В. П. Козиревої, О. Г. Колба, В. М. Кудрявцева, Г. М. Собко, С. В. Черкасова, М. П. Черненко та багатьох інших науковців.

Метою статті є комплексний порівняльний аналіз соціально-правової природи порядку відбування покарань майнового характеру.

Так, згідно з положеннями ст. 51 Кримінального кодексу України (далі — КК України) судом можуть бути призначені такі кримінальні покарання майнового характеру: штраф, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна.

Соціально-правова природа порядку відбування штрафу як найменш суворого покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, проявляється лише в обмеженні майнових прав засудженого і певною мірою впливає на його загальний матеріальний добробут. Розмір штрафу визначається судом з урахуванням тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти до п'ятдесяти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 53 КК України) [1].

Міжнародна практика призначення штрафу також враховує матеріальний стан засудженого (§ 43а КК ФРН) [2], що, на думку багатьох російських учених (Ю. В. Голика, С. В. Землюкова, В. С. Комісарова та ін.), є перевагою перед застосуванням абсолютних величин при визначенні розміру штрафу в економічно нестабільному суспільстві [3, с. 314]. У вітчизняному кримінальному законодавстві ця проблема частково вирішується шляхом заміни штрафу на громадські та виправні роботи (ч. 4 ст. 53; ч. 3 ст. 57 КК України). Ч. 5 ст. 53 КК дозволяє несплату штрафу замінити тюремним ув'язненням України. За нормами КК Швеції (ст. 14, глава 25) [4] та Німеччини (§ 43) [2] допускається заміна штрафу короткостроковим тюремним ув'язненням. Заміна штрафу короткостроковим тюремним ув'язненням,

а тим більше довгостроковим, як це передбачено вітчизняним КК України (ч. 5 ст. 53), на нашу думку, є менш ефективним у впливі на виправлення поведінки засудженого, ніж заміна штрафу на громадські чи виправні роботи, адже у цьому випадку втрачається можливість виховного впливу суспільства на засудженого. Окрім цього, заміна штрафу громадськими чи виправними роботами дозволяє усунути його надмірно каральний вплив у випадку неплатоспроможності засудженої особи. Саме на цьому недоліку штрафу як окремого кримінального покарання у свій час акцентували увагу В. Д. Спасович та М. Д. Шаргородський [5, с. 87–88].

З іншого боку, заслуговує на увагу підхід, який передбачений ч. 6 ст. 47 КК Литви [6], де санкціонується можливість заміни штрафу громадськими роботами за погодженням із засудженим, що дозволяє зберегти взаємну довіру між державою (в особі суду) та засудженою особою. Такий підхід вітчизняним кримінальним законодавством не практикується. Іншим недоліком у практиці застосування штрафу, за вітчизняним КК, є настання для особи, яка відбула такий вид покарання, соціально негативного наслідку — судимості (ч. 5 ст. 88), що, без сумніву, обтяжує дію покарання і фактично карає не за вчинений злочин, а за її минуле [7, с. 21].

Існують певні дискусії і щодо ефективності застосування виправних робіт (ст. 57 КК України) як самостійного виду покарання. На думку В. М. Дрьоміна, виправні роботи вже вичерпали свій каральний та виправно-виховний вплив на засуджену особу, тому доцільно замінити їх неоплачуваними громадськими роботами [8, с. 29]. У цьому контексті слід погодитися з думкою І. А. Вертилицької, яка вбачає специфіку виправних робіт у можливості цих покарань перевиховати засуджених через залучення їх до обов'язкової суспільно корисної праці, збереження засудженими необхідних трудових навичок з метою полегшення їхньої ресоціалізації після відбуття ними строку покарання [9, с. 8]. Її висновки щодо ефективності такого виду покарань базуються на практичних дослідженнях, які вказують на низький рівень рецидиву серед осіб, засуджених до таких покарань [9, с. 14].

Що ж стосується власне соціально-правової природи виправних робіт, то вони теж дозволяють обмежувати майнові права засудженого за допомогою відрахувань із заробітної плати в межах 10–20 % в дохід держави (ч. 1 ст. 57 КК України). Ч. 2 цієї статті визначає коло осіб, до яких не можуть застосовуватись виправні роботи, а ч. 3 передбачає можливість заміни виправних робіт штрафом. На відміну від КК України, за ст. 43 КК, Болгарії термін застосування виправних робіт є дещо меншим (до 1 року), однак соціальні наслідки є важчими, адже час відбування покарання не зараховується у трудовий стаж засудженого [3, с. 319]. За вітчизняним КК, соціально-правовим наслідком відбування виправних робіт, аналогічним до штрафу, є наявність судимості (ст. 88 КК України). Проте сумлінна поведінка особи, засудженої до виправних робіт, дозволяє їй розраховувати на умовно-дострокове звільнення, або заміну невідбутої частини покарання штрафом, або зарахування часу щорічної відпустки у строк відбування покарання (ч. 2 ст. 46 Кримінально-виконавчого кодексу, далі — КВК України).

Порядок виконання покарання у вигляді службових обмежень для військовослужбовців є подібним до порядку виконання у вигляді виправних робіт. Відмінність у порядку виконання цих покарань полягає у тому, що службові обмеження для військовослужбовців призначаються лише спеціальному суб'єкту — військовослужбовцю — та відбуваються за місцем його військової служби [10, с. 158]. Особливістю цього кримінального покарання є те, що під час його відбування до засудженого не можуть застосовуватись підвищення за посадою чи у військовому званні, а також цей строк не зараховується йому в строк виступу років для присвоєння чергового військового звання (ч. 2 ст. 47 КВК України). Проте строк відбування покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців зараховується у загальну вислугу років. Призначення такого покарання не є

підставою для звільнення військовослужбовця зі служби чи пониження його в посаді.

Специфіка відбування кримінального покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців полягає у тому, що порядок його відбування дозволяє здійснювати індивідуальну, культурно-виховну роботу із засудженим та зберегти його професійні навички. Підвищенню ефективності застосування такого виду кримінального покарання можуть сприяти зміни до ст. 58 КК України, які у свій час були запропоновані В. П. Козиревою. На її думку, при призначенні службових обмежень для військовослужбовців доцільно враховувати клопотання командування та колективу військового підрозділу, де проходить службу підсудний, про можливість чи неможливість застосування цього виду покарання [11, с. 18].

Попри жорстку дискусію щодо доцільності застосування конфіскації майна на сучасному етапі розвитку інституту покарання, світова практика у боротьбі зі злочинністю все ж продовжує довіряти цьому виду покарання. Так, кримінальним законодавством Бельгії передбачена спеціальна конфіскація, суть якої полягає у конфіскуванні об'єктів (майно, гроші та інші матеріальні цінності) та засобів вчинення злочинів, якщо вони є власністю злочинця; позбавленні майнових прав, які виникли внаслідок злочинного діяння (ст. 42) [12, с. 59–60]. Аналогічно конфіскація засобів вчинення злочинів (ст. 58) та майнової вигоди від вчинення злочинів (ст. 59) передбачені КК Швейцарії, однак конфісковане майно може бути використаним для задоволення вимог потерпілої від злочину сторони або третіх осіб (ст. 59) [13, с. 119–121]. Більш того, за КК Швеції (гл. 36, ст. 5) передбачається можливість конфіскації злочинно нажитого майна навіть у членів родини, незалежно від того, яким чином вони це майно отримали: чи за заповітом, чи за договором дарування [4].

З огляду на це, на нашу думку, ефективність такого покарання криється не у його правовій природі, а в особливості порядку виконання. Так, відповідно до ст. 59 нині чинного КК України конфіскація майна характеризується примусовим безоплатним вилученням повністю або частини майна засудженої особи в дохід держави. Однак норми цієї статті встановлюють певні обмеження її застосування в межах корисливого мотиву (ч. 2 ст. 59 КК України). Такі засади застосування конфіскації майна є дещо “розмитими”, що і породжує певну недовіру до цього виду покарання. Не вносять ясності у застосування конфіскації майна і ст.ст. 48, 49 КВК України. З огляду на це, вітчизняна практика застосування конфіскації майна не надає можливості повною мірою реалізувати мету цього покарання — відновлення соціальної справедливості. Окрім того, застосування конфіскації майна в межах корисливого мотиву звужує сферу дії цього покарання, адже, наприклад, при вчиненні злочину проти життя, здоров'я, честі чи інших некорисливих злочинів страждають потерпілі, їх рідні та близькі, а злочинця часто карають покаранням, яке не дозволяє усунути повністю чи частково матеріальну та моральну шкоду, нанесену потерпілому та його близьким. Такий підхід акцентує увагу держави як суб'єкта гарантії прав громадян на особу злочинця, а не на потерпілого від злочину, що не в повній мірі відповідає ст. 3 Конституції України. Тому ефективність дії цього виду покарання на практиці буде залежати від усунення цих недоліків, яке можливо зробити як мінімум двома шляхами: по-перше, конфіскація майна повинна захищати інтереси не тільки держави, а й потерпілої від злочину сторони, що дозволить досягнути не тільки попереджувальної дії цього покарання, а й відновлення порушеного права; по-друге, підставою застосування конфіскації майна повинна бути незаконність його отримання, тобто конфіскації повинна підлягати тільки те майно, яке нажите злочинним шляхом, незалежно від того, в який правовий спосіб воно отримано (дарування, заповіт тощо), що підтверджено європейською практикою застосування та результатами досліджень вітчизняних науковців [14, с. 8; 15].

Характерною особливістю порядку відбування штрафу, виправних робіт, службових обмежень військовослужбовців та конфіскації майна є те, що їх об'єктом виступає не воля злочинця, а лише його кошти чи майно, які за допомогою караючої сили цих покарань у вигляді примусу вилучаються із власності засудженої особи. Тобто кара як засіб досягнення мети цих покарань реалізується лише у примусовому обмеженні майнових прав. Крім цього, для виправних робіт характерна наявність у порядку їх відбування додаткового обмеження прав засуджених, що проявляється у вигляді заборони звільнення з роботи за власним бажанням та залишення меж України без дозволу КВІ (ч. 1, ч. 2 ст. 42 КВК України). Особливістю порядку відбування штрафу полягає у його строковому виконанні (в межах місяця, ч. 1 ст. 26 КВК України). Однак такий порядок виконання штрафу видозмінений [1]. Проте у збільшенні строку виконання штрафу криється певний недолік, який буде проявлятися у розбалансованості дисципліни як самих засуджених, так і співробітників органів, на які покладено обов'язок виконання цих покарань, на чому слушно наголошує М. П. Черненко; він акцентує увагу на ефективності цих покарань не у строках їх виконання, а у вартісному показнику [16, с. 10].

На відміну від штрафу, який стягується у грошовому еквіваленті, при конфіскації майна здійснюється примусове вилучення не тільки усього майна або його частини, а й грошових сум із власності засудженого. Порядок виконання конфіскації майна деталізовано п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р. № 11 “Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних із виконанням вироків”, зміст якого полягає у можливості звільнення засудженого від застосування цього покарання у випадку акту амністії чи помилування [15]. Удосконалює порядок застосування конфіскації майна як додаткового виду покарання і п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 8 “Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 “Про практику призначення судами кримінального покарання””, де чітко визначена неможливість застосування конфіскації майна до неповнолітнього злочинця та у випадку звільнення особи від відбування покарання з випробуванням (ст. 77 КК України) [17].

Аналіз соціально-правової природи покарань майнового характеру надає підстави погодитись з думкою, що для таких покарань є більш характерним наявність виправно-ресоціалізаційного впливу на особу засудженого, а не карального [15, с. 15]. Окрім того, С. В. Черкасов має рацію у тому, що виправна та превентивна сила штрафу й конфіскації майна на засуджену особу буде мати більший ефект у випадку застосування штрафу не тільки як основного покарання, а й як додаткового, та застосування конфіскації майна не тільки як додаткового, а й як основного. У цьому контексті М. П. Черненко правильно виділяє три основні форми впливу майнових покарань на засуджену особу: превентивну, яка характеризується формуванням і функціонуванням потреб, інтересів та мотивів її поведінки; виховну, суть якої криється у загальноідеологічному впливі таких покарань на внутрішній світ суб'єкта через формування правової свідомості та правової культури, що, звісно, сприяє виправленню поведінки засудженого; спеціально-юридичну, соціально-правова природа якої криється в обмеженні майнових прав засудженого [16].

На підставі вищесказаного можна зробити такі висновки: по-перше, порядок відбування штрафу, виправних робіт, службових обмежень військовослужбовців та конфіскації майна дає підстави стверджувати про їхню мінімальну репресивну дію на засуджену особу, що дозволяє зберегти максимально особисту свободу. При застосуванні таких покарань це дає можливість реалізувати принцип економії репресій; по-друге, потрібно зауважити, що якщо при застосуванні штрафу чи конфіскації майна мета покарання досягається фактом їх призначення та виконання, то для виправних робіт та службових обмежень військовослужбовців потрібнен

тривалий період дії, що подовжує виховний вплив такого покарання на засуджену особу; по-третє, специфіка відбування штрафу, конфіскації майна, виправних робіт та службових обмежень військовослужбовців надає можливість покарати злочинця без відриву його не тільки від суспільства, а й від колективу, що дозволяє засудженому зберегти професійні навички та місце роботи; по-четверте, хоча й законодавством не передбачено ознайомлення колективу з вироком суду, проте колектив не позбавлений можливості впливати на виправлення поведінки засудженого до цих покарань, що сприяє реалізації принципу громадської участі у виправно-ресоціалізаційних заходах.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15.11.2011 р. № 4025-VI [Текст] // ВВР. — 2012. — № 25. — Ст. 263.
2. Уголовный кодекс Германии (в ред. от 13.11.1998 г.) [Электронный ресурс] ЮРИДИЧЕСКАЯ РОССИЯ — образовательный правовой портал. — URL : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242733&subID=100102942,100102943#text>.
3. Хавронюк, М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації [Текст] : [монограф.] / М. І. Хавронюк. — К. : Юрисконсульт, 2006. — 1048 с.
4. Уголовный кодекс Швеции : принят в 1962 г., вступил в силу 01.01.1965 г. (по состоянию на 01.05.1999 г.) [Электронный ресурс] Шведский информационный портал Шведская Пальма (Swedish palm). — URL : http://www.sweden4rus.nu/rus/info/juridisk/ugolovnyj_kodeks_shvecii.asp.
5. Лоба, В. Е. Доктрина о наказании в диссертационных исследованиях университетов Российской империи: генезис и развитие [Текст] : [монограф.] / В. Е. Лоба. — Армавир : РИЦ АГПУ, 2010. — 160 с.
6. Уголовный кодекс Латвии : принят 08.07.1998 г. ; введен в действие с 01.04.1999 г. [Электронный ресурс] ЮРИДИЧЕСКАЯ РОССИЯ — образовательный правовой портал. — URL : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424>.
7. Фріс, П. Л. Кримінально-правова політика України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / П. Л. Фріс. — К., 2006. — 36 с.
8. Дрьомін, В. М. Соціальні та правові підстави застосування в Україні покарань, альтернативних позбавленню волі [Текст] / В. М. Дрьомін // Право України. — 2000. — № 6. — С. 27–32.
9. Вертилецька, І. А. Виправні роботи без позбавлення волі в Україні: теоретичні аспекти та практика застосування на сучасному етапі [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / І. А. Вертилецька. — К., 2007. — 19 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України [Текст] / А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський [та ін.]; за заг. ред. А. Х. Степанюка. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 496 с.
11. Козирева, В. П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / В. П. Козирева. — К., 2007. — 22 с.
12. Уголовный кодекс Бельгии [Текст] / [науч. ред. и предис. Н. И. Мацнева ; пер. с франц. Г. И. Мачковского]. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — 561 с.
13. Уголовный кодекс Швейцарии [Текст] / [науч. ред., предис. и перевод с немец. А. В. Серебrenниковой]. — [2-е изд., доп.]. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. — 350 с. — (Законодательство зарубежных стран)
14. Собко, Г. М. Конфіскація за кримінальним законодавством України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Г. М. Собко. — К., 2008. — 20 с.
15. Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов’язаних із виконанням вироків : постанова Пленуму Верховного Суду України

- від 21.12.1990 р. № 11 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-90>.
16. Черненко, М. П. Проблеми теорії і практики виконання майнових покарань [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / М. П. Черненко. — К., 2007. — 19 с.
17. Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 “Про практику призначення судами кримінального покарання” : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 8 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-09>.
18. Черкасов, С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / С. В. Черкасов. — Одеса, 2005. — 19 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою суспільних дисциплін
Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка
(протокол № 1 від 28 серпня 2012 року)*

Надійшла до редакції 12.09.2012

Ткачук В. Е. Социально-правовая природа порядка отбывания уголовных наказаний имущественного характера

Рассмотрены особенности социально-правовой природы порядка отбывания уголовных наказаний имущественного характера.

Ключевые слова: наказания, не связанные с лишением свободы; штраф, конфискация имущества, исправительные работы, режим отбывания наказания.

Tkachuk, V. Ye. The Socio-Legal Nature of Procedures for Serving Criminal Sentences of Material Kind

This paper deals with specific social and legal nature of the regime of serving penalties of property character not connected with imprisonment.

Keywords: punishments not connected with imprisonment, fine, confiscation of property, corrective work, the regime of penitentiary.

